

A FILOZÓFIA „MEGSZÜNÉSÉRŐL” ES A DIALEKTIKUS MATERIALIZMUS FUNKCIÓJÁRÓL

SIPOS JÁNOS

Az utóbbi időkben több oldalról felvetődik a marxista filozófia jellegének és funkciójának a problémája. A szaktudományok részéről esetenként szóvá teszik tipikusan „filozófikus”, spekulatív tendenciák továbbélését a mai marxista filozófiában, miközben, részben ezzel is összefüggésben, elméletellenes, pozitivistá törekvések felerősödnek körükben. Magában a marxista filozófiában is sokszor nehézséget okoz saját jellegének, a pozitív tudományokhoz való viszonyának nem kellő tisztázottsága, ami újabban a „természet-filozófia” felelevenítésében, másoknál a „dial-mat” elvetésében, a marxista filozófiának egyfajta „embercentrikus” „társadalomfilozófiává” vagy „praxis-filozófiává” való átértelmezésében nyilvánul meg.

Mindez indokolja, hogy szembenézzünk a kérdéssel: helyes-e „filozófiának” tekinteni azt, amit ma „marxista filozófiának” nevezünk? hogyan viszonylik ez a klasszikus értelemben vett filozófiához? mi valójában tartalma, jellege, funkciója? milyen viszonyban áll objektíve a szaktudományokkal?

Hogy ezek a kérdések lényegesek, és újabb tisztázásra szorulnak, jelzi az a sokatmondó tény is, hogy a marxizmus megalapítóinak a filozófia „megszünéséről” vagy „végéről” szóló megállapításait hosszú évtizedek óta irodalmunk általában megkerüli.

A magam részéről erről az oldalról szeretnék a kérdéshez hozzányúlani.

*

Ismeretes, hogyan hangsúlyozta Marx és Engels, hogy *a hegeli filozófiával* — amely „a filozófia utolsó, legkiteljesedettebb formája [volt], amennyiben ezt különös, minden más tudomány felett álló különös tudományként képzelik el” — „*az egész filozófia hajótörést szenvedett*”.¹ Pontosan a hegeli csúcsteljesítmény, a filozófia egész fejlődésének ez a nagyszerű összefoglalása, a világmindenség, a természet, a társadalom, az emberi gondolkodás általános mozgástörvényeinek, dialektikájának ez a hatalmas összegezési kísérlete *jelezte*, hogy a filozófiai spekuláció elérkezett *végpontjához*. Pontosan a hegeli dialektika tette érthetővé, hogy a filozófiának az a jellegzetes törekvése, hogy magát egy „valamennyi különös tudomány felett lebegő, valamennyit összefoglaló tudományok tudományának” tekintse, hogy valamiféle teljes, végleges, ellentmondásmentes „rendszer” konstruáljon, amelybe mindent beleszoríthat — lehetetlen követelmény. „... mihelyt ezt belátjuk — írja Engels —, vége is van az egész filozófiának a szó eddigi értelmében”; „Hegellel lezárul a filozófia egyáltalában”.²

¹ MEM 20, Bp. 1963, 24.

² MEM 21, Bp. 1970, 279, 259—260.

A filozófiai pretenziók tarthatatlanságának belátásához mindenekelőtt a tudományokban bekövetkezett forradalmi változások kellettek, a dialektika, az elméleti gondolkodás behatolása a pozitív tudományokba, annak elháríthatatlan szükségessége — az empirikus kutatás által felhalmozott óriási tömegű pozitív ismeretanyag nyomására —, hogy a tudományos adatok halmazát „minden egyes vizsgálati területen rendszeresen és belső összefüggése szerint rendezzék”, sőt, „hogy az egyes ismereti területeket egymás közt a helyes összefüggésbe hozzák”.³ A természettudomány nagy sikereinek köszönhető, hogy „most annyira jutottunk, hogy a természetbeli folyamatok összefüggését nemcsak az egyes területeken belül tudjuk kimutatni, hanem nagyjában és egészében az egyes területek között is, és így azoknak a tényeknek a révén, amelyeket maga az empirikus természettudomány nyújt, módunkban van a természeti összefüggés áttekinthető képét megközelítően rendszeres formában megalkotni”.⁴ Egyszóval — állapította meg Engels — „... a természettudomány most már eljutott odáig, hogy a dialektikus összefoglalást nem kerülheti el többé”⁵ — és ez a történettudományra, a társadalomtudományra is teljességgel érvényes.

A tudományok fejlődésében bekövetkezett döntő fordulattal szükségtelenné, sőt lehetetlenné vált a filozófia. Nem volt többé szükség arra, hogy a valóság összefüggéseit kívülről vigyék be a valóságba, *spekulatív* úton megkonstruálják őket, nem volt (és nincs) többé szükség valamiféle „külön” természetfilozófiára, történetfilozófiára. A hegeli idealizmus formájában csúcspontjához ért filozófiai spekuláció összeomlását már Feuerbach is világosan érzékelte, annak ellenére, hogy — mint Engels helyesen megjegyzi — Feuerbach számára a filozófia végeredményben még mindig a „tudományok tudománya”, „áthághatatlan korlát, érinthetetlen szentség” maradt.⁶ A fiatal Marx 1842-ben, a feuerbach materializmus hatására, szintén szembefordul a spekulatív filozófiával és a valósághoz való visszatérést tűzi ki célul („szabaduljatok meg az eddigi spekulatív filozófia fogalmaitól és előítéleteitől, ha úgy akarjátok meglátni a dolgokat, ahogy vannak...”). Marx és Engels „A német ideológiá”-ban (1845–1846) már az egész filozófiával, a feuerbach materializmus spekulációjával is szakít és megfogalmazza a filozófia, *minden filozófia* végét. „Ott, ahol a spekuláció végéhez ér, a valóságos életnél kezdődik... a valódi, pozitív tudomány, az emberek gyakorlati tevékenységének, gyakorlati fejlődési folyamatának ábrázolása — írják ekkor —. A tudatról szóló frázisok végükhöz érnek, helyükre valódi tudásnak kell lépnie. A valóság ábrázolásával az önálló filozófia elveszíti létezési közegét.”⁸ „A filozófiát mellőzni” kell... ki kell ugranunk belőle és közönséges emberként a valóság tanulmányozásához kell látnunk, amihez az irodalomban is óriási, a filozófusok előtt természetesen ismeretlen anyag áll

³ MEM 20, 343.

⁴ MEM 21, 283.

⁵ MEM 20, 13.

⁶ MEM 21, 279. — Feuerbach írja a hegeli filozófiát bírálva, hogy „hiábavalóság... minden spekuláció, amely túl akar menni a természetben és az emberen... A filozófia a valóságnak a maga igazságában és totalitásában való tudománya. De a valóság foglalta a természet (természet a szó legegyszerűsebb értelmében). A legmélyebb titkok a legegyszerűbb természetes dolgokban rejlenek, amelyeket a más világ után sóvárgó fantasztikus spekuláció lábbal tapos. A természethez való visszatérés egyedül az üdvösség forrása.” (Feuerbach: „Válogatott filozófiai művei”, Akadémiai Kiadó, Bp. 1951, 170.)

⁷ MEM 1, Bp. 1957. 27.

⁸ MEM 3, Bp. 1960, 25.

rendelkezésre — írják ugyanott maró gúnnyal — ... A filozófia és a való világ tanulmányozása úgy viszonylanak egymáshoz, mint az onánia és a nemi szerelem.”⁹

A filozófiai spekuláció szükségtelenségére és károosságára — olyan körülmények közt, amikor a konkrét tudományok már maguk igénylik saját területük (és a kapcsolatos tartományok) összefüggéseinek elméleti összegezését — Marx és Engels egész munkásságukban következetesen visszatértek. Az „Anti-Dühring”-ben (1876—1878) Engels ismét megállapítja a dühringi spekulációval szemben, hogy „ha a lét alapelveit abból vezetjük le, ami van, akkor ehhez nem filozófiára, hanem pozitív ismeretekre van szükségünk a világról és arról, ami benne végbemegy; és amit ennek során kapunk, az ugyancsak nem filozófia, hanem pozitív tudomány”. A „filozófiára mint ilyenre nincs többé szükség” ... „nincs szükség a filozófiának rendszerére ... sem”: tudniillik „az a belátás, hogy a természeti folyamatok összessége rendszeres összefüggésben áll, arra ösztönzi a tudományt, hogy e rendszeres összefüggést mindenütt, a részletben is, az egészben is kimutassa.” És eközben nem fog többé arra a „képtelen” feladatra törekedni, mint a filozófia, hogy „a világrendszernek, amelyben élünk”, valamiféle „pontos”, „minden idők számára” „végérvényesen lezáró” gondolati képmását fogalmazza meg, hanem a valóság összefüggéseinek egy progresszív, szüntelenül módosuló, gazdagodó összefoglalását igyekszik adni.¹⁰ „A dialektika törvényeit — írja Engels 1879 táján — ... a természet, valamint az emberi társadalom történetéből vonatkoztatják el.” Ezeket Hegel a maga idealista módján mint puszta *gondolkodási* törvényeket fejtette ki, és alapvető filozófikus hibája pontosan az, hogy „mint *gondolkodási* törvényeket a természetre és a történelemre ráoktrojálja, nem pedig belőlük levezeti. Ebből keletkezik aztán az egész erőszakolt és gyakran hajmeresztő konstrukció: a világ akarva, nem-akarva rendezkedjék be egy gondolati rendszer szerint, amely viszont maga is csak az emberi gondolkodás egy meghatározott fejlődési fokának a terméke.”¹¹ Az ilyesfajta filozófiai spekulációra nincs többé szükség — hangsúlyozza ismét Engels 1886-ban, a „Ludwig Feuerbach”-ban. Régebben, a tudományok hatalmas előretörése előtt, a természet összefüggéseinek rendszeres összefoglalása az ún. „természetfilozófiának” volt a feladata. „Ezt csak úgy tudta teljesíteni, hogy a még ismeretlen valóságos összefüggéseket eszmeci, fantasztikus összefüggésekkel pótolta, a hiányzó tényeket gondolati képekkel egészítette ki, a valóságos hézagokat a puszta képzeletben töltötte ki. Miközben így járt el, sok zseniális gondolata volt, sok későbbi felfedezést előre megsejtett, de nem kevés badarságot is vetett felszínre, amint ez nem is lehetett másképpen. Ma — írja Engels —, amikor a természetkutatás eredményeit csak dialektikusan, vagyis saját összefüggésük értelmében kell felfogni, hogy korunkat kielégítő, természet-rendszeréhez’ jussunk el ... ma a természetfilozófia végérvényesen kiküszöbölődött. Felelevenítésének minden kísérlete nemcsak felesleges lenne, hanem *visszaesést feleltene*.”¹² És ugyanez áll a történetfilozófiára is. A marxi történelmi felzárkózás — állapítja meg Engels — „a történelem terén éppúgy véget vet a filozófiának, ahogyan a természet dialektikus felfogása minden természetfilozófiát nemcsak szükségtelenné, hanem lehetetlenné is tesz. Amin mindenütt

⁹ Uo. 220.

¹⁰ MEM 20, 39—40.

¹¹ Uo. 358.

¹² MEM 21, 283.

megfordul a dolog: összefüggéseket nem a fejben kigondolni, hanem a tényekben felfedezni.”¹³ Feladatunk — ismétli Engels — nem lehet az, hogy a dialektikus törvényeket a természetbe belekonstruáljuk, hanem, hogy őket a természetben megtaláljuk és belőle kifejtsük.¹⁴ „Minden tudományos területen . . . az adott *tényekből* kell kiindulni . . . az elméleti természettudományban is az összefüggéseket nem a tényekbe belekonstruálni, hanem belőlük felfedezni kell, és, ha fel vannak fedezve, tapasztalatilag, amennyire lehetséges, ki kell mutatni őket.”¹⁵ A modern materializmus, amely szakít a korábbi spekulációval, „összefoglalja a természettudomány újabb előrehaladásait, miszerint a természetnek szintén megvan a maga időbeli történelme, az égitestek éppúgy, mint az őket kedvező körülmények közt benépesítő szervezetek fajtafeleségei is, keletkeznek és elmúlnak . . . E modern materializmus mindkét esetben lényegileg dialektikus és nincs többé szüksége a többi tudomány felett álló filozófiára. Mihelyt minden egyes tudomány elé az a követelmény lép, hogy tisztázza helyzetét a dolgoknak és a dolgok ismeretének az egyetemes összefüggésében, az egyetemes összefüggésnek minden különös tudománya felesleges.”¹⁶

*

Aláhúznám, hogy Marx és Engels nem egyszerűen az *idealista* spekulatív filozófia „feleslegessé és lehetetlenné” válását állapítja meg, hanem *minden filozófia végét, a régi filozófiai* — azaz alapjában még spekulatív jellegű — materializmusét is.

Az feltétlenül igaz, hogy a vallásos misztifikációval, majd a filozófiai idealizmussal szemben fellépő *materializmus alapvető programja*, törekvése volt mindenkor a szakítás a „részeg spekulációval”, a valósághoz való visszatérés, a természetnek a maga valóságos összefüggéseiben való szemlélete, természetes okokból való magyarázata. Helyesen állapítja meg Engels, hogy „a materialista természetszemlélet semmi egyebet nem jelent, mint hogy a természetet egyszerűen olyannak fogjuk fel, amilyennek adja magát, idegen hozzátétel nélkül”, és hogy „ez a szemlélet a görög filozófusoknál eredetileg magától értetődött”. És való igaz, hogy a XVII—XVIII. század materialista filozófiájának „legnagyobb becsületére válik, hogy nem zavartatta magát az egykorú természeti ismeretek korlátozott állapotától” és „kitartott amellett, hogy a világot önmagából magyarázza, a részletekben való igazolást pedig a jövő természettudományára bízta”.¹⁷

Mindazonáltal pontosan ebben állt a régi materializmus *nagy gyengesége* is: a tudományok fejletlensége, a pozitív ismeretek korlátozottsága következtében maga is lépten-nyomon a filozófiai spekuláció útjára kényszerült, „természettudományi filozófiát” csinált, az összkép megalkotásához az ismeretlen összefüggéseket, a hiányzó tényeket a képzellel pótolta. A XIX. században bekövetkezett tudományos forradalom — amely összefonódott a technika forradalmával és a radikális társadalmi forradalom feltételeinek érlelődésével — mindenféle filozófiai spekulációt „feleslegessé és lehetetlenné” tett, a materialista törekvésű spekulációt is. A XIX. században a materialista természetszemlélet már összehasonlíthatatlanul szilárdabb lábakon állt, mint az előző évszázadban:

¹³ Uo. 292.

¹⁴ Vö. MEM 20, 11.

¹⁵ Uo. 346—347.

¹⁶ Uo. 25—26.

¹⁷ Uo. 475, 329.

ekkor már — Engels jellemzése szerint — az egész természet mint összefüggéseknek és folyamatoknak legalábbis nagy alapvonásokban megmagyarázott és megértett rendszere tárult fel előtte.¹⁸ A történetiszemlélet forradalmasodásával együtt (ami már az osztálytársadalom szükségszerű pusztulásának kirajzolódásával függött össze) ezen a szilárdabb tudományos talajon jöhetett létre a „*modern materializmus*”, amely már teljesen és következetesen szakíthatott mindenféle filozófiai spekulációval, és amellyel kapcsolatosan joggal írhatta Engels: „... a materialista világszemléletet itt először vettük valóban komolyan, először vittük következetesen keresztül — legalábbis alapvonásaiban — a tudás minden szóba jövő területén”.¹⁹ A tudományokban beállt alapvető változások talaján vált valóban lehetővé a materializmus fundamentális programjának: a világ önmagából, „minden idegen hozzáátétel” nélkül való magyarázatának a megvalósítása.

*

Úgy érzem, hogy a problémának ez a mozzanata különösen fontos számunkra. Tudniillik pontosan arról van szó, hogy a vázolt feltételek között kialakuló modern materializmus szakít az *egész filozófiai problémafeltevessel*, felszámolja a szellem és az anyag viszonyának tipikusan filozófiai jellegű kérdését is, és ezzel hátat fordít az egész filozófiának, nemcsak a jellegzetesen idealista filozófiai spekulációnak, hanem a materializmus *filozófiai* formájának is.

Ez a szakítás a materializmus „filozófiai formájával” további magyarázatot igényel. A dolog lényege, nézetem szerint, az, hogy a vallással és az idealizmus különböző válfajaival szemben fellépő tudományos szemlélet — amelynek specifikus vonása, hogy elvetette a mitikus magyarázatokat, és ahhoz ragaszkodott, hogy a világot önmagából, természetes okokkal magyarázza — maga is kénytelen volt a *spekuláció* eszközeihez folyamodni, azaz *filozófiai* formát ölteni. Mégpedig több, egymással összefonódó oknál fogva: nemcsak a tudományok már említett kezdetlegessége, fejletlensége következtében, ami szükségképpen, elkerülhetetlenül a hiányzó alapvető ismeretek spekulatív pótlására, az ismeretlen összefüggések pusztá kigondolására készítetett. A tudományos, materialista szemlélet filozófiai formában való kifejlődése a természetmagyarázat vonatkozásában összefüggött a társadalmi termelőerők fejletlenségével is, a társadalomszemlélet vonatkozásában pedig alapvetően az osztálytársadalom viszonyaival, amelyek — a kapitalizmus alapvető ellentmondásainak kibontakozásáig, a gyökeres szociális forradalom feltételeinek kialakulásáig — természetszerűen akadályozták a valóságos társadalmi összefüggések reális felmérését. A termelőerők területén elért viszonylagos fejlődés indította annak idején útjára a tudományt és teremtette meg az igényt a világ átfogó tudományos magyarázatára. A termelőerőknek ez a fejlődése és ugyanakkor viszonylagos fejletlensége hozta létre az ember ember által való kizsákmányolását is mint az előrehaladás szükségszerű formáját. Ezek a viszonyok teremttették meg az egyik oldalon a vallásos ideológia, majd a filozófiai idealizmus tipikus formáit, és a viszonyoknak ez a fejletlensége kölcsönzött szükségképpen a haladás oldalán spekulatív jelleget a materialista világszemléletnek is. A tudományos szemléletnek spekulatív-filozófiai formában való kifejlődéséhez hozzájárultak — az adott feltételek között — e folyamat ideológiai körül-

¹⁸ Vö. uo. 475.

¹⁹ MEM 21, 280.

ményei is. A még gyenge eszközökkel ellátott, tudományosan és társadalmilag erősen korlátozott, tehát eleve spekulatív eljárásra kényszerített tudományos szemléletnek a vallással, majd az idealizmus különböző formáival folytatott heves küzdelemben kellett kialakítania a maga fogalmi apparátusát. A materializmus ezért kénytelen volt azokkal az illuzórikus, spekulatív filozófiai kérdésfeltevésekkel foglalkozni, azokkal az ideologikus fogalmakkal operálni, amelyeket a vallás, az idealizmus fejlesztett ki. Vonatkozik ez a többi közt — vagy különösképpen — a szellem és az anyag, a gondolkodás és a lét viszonyának, ellentétének problematikájára.

Próbáljuk csak gondolatilag végigkísérni a dolgot. Nem arról van-e szó, hogy ha a materializmus mint filozófia egyáltalán megszületik, és használja a vallási elidegenedési folyamatban kialakult fantasztikus fogalmakat, a többi közt az anyaggal szembeállított szellem fogalmát; ha egyáltalán a tudományos szemlélet *mint materializmus*, mint az „anyag” egyedülvalóságát és a „szellem” nem-létezését, illetve az „anyag” elsődlegességét és az emberi gondolkodás másodlagosságát hirdető filozófiai elmélkedés indul — ez azért van, mert a társadalom kettéhasadása következtében létrejött és uralkodóvá vált az anyag — szellem kettőségre épülő világkép? Egy olyan társadalomban, amelyet osztályellentétek nem bontanak meg, a világot magától értetődően úgy fogják fel (még ha adottesetben nagyon primitíven is), amilyenek ténylegesen adódik, nem képzelnek mögé vagy fölé egy másik, az érzékek számára hozzáférhetetlen világot. A primitív közösségi ember naiv realizmusára ez éppúgy jellemző, mint a kommunista társadalom emberének fejlett tudományos szemléletére. Amikor az egységes emberi közösség kettéhasadt, a termelőerők fejlődésének hatására kialakuló tudományos szemlélet csak a vallásos-idealista világnézet *ellen* harcolva tudott kibontakozni és továbbfejlődni, ezért fejlődésének szükség-szerű formája az „*anyagelvűség*”, a *materializmus*, a *materialista filozófia* volt. A valóságot eltorzító világnézettel folytatott harcában az amúgy is gyenge háttérrel rendelkező, maga is spekulációra kárhozott tudományos szemlélet *rászorult* arra, hogy a vallás és az idealizmus által kialakított képzetekkel, eszközökkel küzdjön, egy ideologikus problematika talaján mozogjon, maga is használja a szellem és az anyag ideologikus fogalmát, *filozófiai* formában vívja meg a maga harcát. És ez érvényes még hosszú ideig a materializmus második hullámára, újkori és modern történetére is.

A fordulat akkor következik be, amikor a termelőerők forradalmának talaján végbemegegy a tudományok forradalma, meggyorsul az egyes szakágak önállósulása, leszakadása a filozófiáról, a „tudományok tudományának” testéről, és amikor ezzel összefonódva a társadalmi viszonyok radikális forradalmának feltételei is kezdenek beérni. Ezek a feltételek teszik lehetővé együttesen — mint mondtuk — a materializmus alapprogramjának, azaz a tudományos szemlélet lényegének: a valóság önmagából való magyarázatának (amire a materializmus kezdettől törekedett) a valóban következetes megvalósítását és a *filozófiai forma*, a spekulatív eljárás, az ideologikus problematika teljes elvetését. Ez a fordulat a dialektikának a gyorsan fejlődő tudományokba való behatolásával, az osztálytársadalom szükségyszerű megsemmisülésének felismerésével, a modern materializmus megjelenésével kezdődött. Ezt a bekövetkező fordulatot tudatosította Marx és Engels, amikor megfogalmazta minden filozófia „végét”.²⁰ Amikor a tudományos-technikai forradalom tala-

²⁰ A materialista álláspontra való visszatérés — jegyzi meg Engels — annyit jelentett, hogy „elhatároztuk, hogy a valóságos világot — a természetet és a történelmet — úgy

ján beteljesül a társadalmi forradalom és végbemegy az osztálytársadalom teljes felszámolása, amikor a társadalom újra egységessé válik, amikor megsemmisülnek a vallási elidegenedés társadalmi gyökerei, és ezzel minden vallás és idealizmus — a tudományos szemlélet közvetlenül, mint ilyen, ideologikus forma nélkül, *nem-filozófiai formában* fog minden bizonyítással továbbfejlődni.²¹ Újból és végérvényesen magától értetődővé lesz a világot olyannak venni, amilyen önmagában. A materializmus teljes győzelmet arat, egyetemes, egyetlen és természetes szemléletté válik. *Győzelmével a materializmus mint filozófia „megszűnik”, hogy mint tudományos szemlélet „megmaradjon”, továbbfejlődjön és gazdagodjon* — mert csupán a tudományos szemléletnek a vallással és az idealizmussal szemben, a tudományok elmaradottságának viszonyai közt kialakult szükségszerű formája volt. Az a nézet, hogy az anyag világán kívül semmi sem létezik — általánossá és természetessé válik, és ezzel a „szellem” és az „anyag” ellentétének ideologikus fogalma fokozatosan elveszti értelmét. Ekkor oldódik meg és oldódik fel véglegesen „az egész filozófia legfőbb kérdése”, „a gondolkodás és a lét”, „a szellem és a természet” viszonyának kérdése, amely „éppúgy a vadság állapotának korlátolt és tudatlan képzetében gyökereszik, mint minden vallás” (vagy még pontosabban, az ősi közösség felbomlásának fantasztikus ideologikus produktumaiban). Ekkor válik végképp „lehetetlenné” a szellem és anyag, ember és természet, lélek és test közötti ellentétből alkotott „értelem- és természetellenes” elképzelés.²² Ekkor „lesz majd feleslegessé az egész filozófiai limlom”,²³ a vallásnak, a filozófiának az egész „történelemelőtti, a történelmi korszak előtt kialakult átörökölt állománya”, ez az „ősállapotbeli badarság”.²⁴

*

Korunkban tehát véget ér, megsemmisül a filozófia, az emberi ismeretek gondolati összefoglalásának spekulatív formája, megmarad és továbbfejlődik a maga közvetlenségében az, amit „tudományos szemléletnek” neveztünk. A modern materializmussal — amely nem filozófia többé, hanem „egyszerű világszemlélet” — „a filozófiát . . . megszüntették”, azaz „mind le is küzdötték, mind meg is őrítették”; leküzdötték a formáját, megőrizték a valóságos tartalmát szerint”.²⁵

Igen fontos lenne lehetőség szerint pontosan tisztázni, *mi az, ami* „meg-

fogjuk fel, ahogyan az maga mindenkinek adódik, aki előre megalkotott idealista rigolyák nélkül közeledik hozzá; elhatároztuk, hogy könnyörtelenül feláldozunk minden idealista rigolyát, amely nem volt összhangba hozható a saját összefüggésükben — és nem fantasztikus összefüggésben — felfogott tényekkel. És ennél többet a materializmus egyáltalában nem is jelent.” (MEM 21, 279–280.)

²¹ Rudas László „Materialista világnézet” c. könyvében helyesen állapítja meg Mehringre hivatkozva, hogy a filozófiai kérdések nem azért maradtak eldöntetlenül évezredekig keresztül, nem azért tértek vissza szüntelenül ilyen vagy olyan változatban, mert ténylegesen tudományosan megoldhatatlan problémák lettek volna: „Ennek oka . . . nem a problémákban magukban van, hanem abban, hogy . . . a filozófiai problémák, mint világnézeti kérdések, az osztályharc középpontjában álltak mindig és állnak ma is. Az emberiség nem azért vesződik már évezredek óta bizonyos kérdésekkel, mert nehézségük miatt nem tud rájuk feleletet adni, hanem azért, mert társadalmi osztályok harcának tárgyai és ezért ezek a kérdések addig nem juthatnak nyugvópontra, amíg maga az osztályharc nyugvópontra nem jut.” (Szikra 1949, 14–16.)

²² MEM 20, 457.

²³ Uo. 486.

²⁴ Marx és Engels: „Válogatott művek”, II, Bp. 1963, 483.

²⁵ MEM 20, 135.

marad" a filozófiából? Mi ez a „tudományos szemlélet”, ez az „egyszerű világ-szemlélet”, mi a filozófiának ez a „valóságos tartalma”, amely a filozófia „hajótörése” után megmarad?

Mint tudjuk, a marxizmus klasszikusai ismételten visszatértek erre a problémára. Az „önálló filozófia” „helyére legfeljebb a legáltalánosabb eredmények összefoglalása léphet” — jegyzi meg Marx és Engels „A német ideológiá”-ban.²⁶ Ez már nem az egyetemes összefüggésnek valamiféle „különös tudománya”, ez már semmiképp sem „egy külön tudományok-tudománya”, amely a többi tudomány felett állna, mint a filozófia. Most már minden egyes tudomány feladatává lett, hogy tisztázza a dolgok helyzetét az egyetemes összefüggések rendszerében, és magának az összefoglaló világszemléletnek is „a valóságos tudományokban kell beigazolódnia és tevékenykednie”.²⁷ Magától értetődővé válik a materialista szemlélet, az, hogy a világot „egyszerűen olyannak fogjuk fel, amilyennek adja magát, idegen hozzátétel nélkül” — és a valóságnak ezen elsődleges tudományos megközelítése alapján feltárul az egész természet, az egész valóság mint összefüggéseknek és folyamatoknak hatalmas rendszere: feltárul tehát a valóság dialektikája. A „modern materializmus”, ez az egyszerű világnézet, magába foglalja minden materializmus alapvető programját, és a régi materializmus „maradandó alapzataihoz hozzáfűzi még a filozófia és természettudomány kétezer éves fejlődésének, valamint magának e kétezer éves történelemnek egész gondolati tartalmát”²⁸ — és mindenekelőtt a *dialektikát*. A filozófiai spekuláció csúcspontját jelentő hegeli filozófia csődjéből megmaradt „a dialektikus gondolkodásmód”, „a természeti, történelmi és intellektuális világnak egy vég nélkül mozgó, átalakuló, létrejövés és elmúlás állandó folyamatában levő világgént való felfogása”.²⁹ Ilyen értelemben írja Engels az „Anti-Dühring”-ben, hogy „mihelyt minden egyes tudomány elé az a követelmény lép, hogy tisztázza helyzetét a dolgoknak és a dolgok ismeretének az egyetemes összefüggésében, az egyetemes összefüggésnek minden különös tudománya felesleges. Ami akkor az egész eddigi filozófiából még önállóan fennmarad, az a gondolkodásnak és a gondolkodás törvényeinek tana — a formális logika és a dialektika. Minden más felolvad a természet és a történelem pozitív tudományában.”³⁰ Ezt ismétli meg „A természet dialektikájá”-hoz írt jegyzeteiben, amikor megállapítja: „Csak ha a természet- és a történettudomány magába felvette a dialektikát, lesz majd feleslegessé az egész filozófiai limlom — a tisztán a gondolkodásról szóló tanon kívül —, tűnik majd el a pozitív tudományban.”³¹ És hasonlóan a „Ludwig Feuerbach”-ban: „A természetből és történelemből kiűzött filozófia számára akkor már csak a tiszta gondolat birodalma marad meg, amennyi belőle még hátra van: magának a gondolkodási folyamatnak a törvényeiről szóló tan, a logika és dialektika.”³² A dialektika pedig — mutat rá ismételten Engels — „semmi más, mint a természet, az emberi társadalom és a gondolkodás általános mozgási és fejlődési törvényeinek a tudománya”.³³ „A dialektika, az úgyneve-

²⁶ MEM 3, 25.

²⁷ Vö. MEM 20, 24, 26, 135.

²⁸ Uo. 135.

²⁹ Uo. 24.

³⁰ Uo. 26.

³¹ Uo. 486.

³² MEM 21, 292.

³³ MEM 20, 138.

zett *objektív* dialektika az egész természetben uralkodik; az úgynevezett szubjektív dialektika pedig, a dialektikus gondolkodás, csak reflexe a természetben mindenütt érvényesülő ellentétekben-mozgásnak . . .”³⁴ stb.

Ezek a filozófia „megszűnése” és „megmaradása”, a „modern materializmus” jellegének megértése szempontjából oly fontos (és sokszor félreértett) megjegyzések nézetem szerint a következő alapvető momentumokra utalnak:

1. Korunkban a materialista szemlélet és a dialektikus gondolkodásmód (a dialektikus materializmus és a materialista dialektika) *behatol* minden egyes tudományba. Természetessé, magától értetődővé válik a világot, annak különböző jelenségeit, folyamatait a maga valóságában felfogni, természetes okaival magyarázni. És természetes alapkövetelménnyé válik minden tudomány számára a dolgokat, jelenségeket konkrét összefüggéseikben, mozgásukban, fejlődésükben, ellentmondásaikban vizsgálni, feltárni az egyes területek összefüggéseit stb.

2. Ilyen körülmények közt az általános összefüggéseknek minden „külön” tudománya, amely a többi tudomány felett állna, s amely az általa kidolgozott, rendszerbe foglalt egyetemes törvényszerűségeket „alkalmazná”, „átvinné”, rákényszerítené az egyes területekre — feleslegessé, sőt lehetetlenné és károsná is válik. A valóság dialektikáját a különböző területeken már maguk az egymással kölcsönható, a differenciálódás és integrálódás különböző fokain álló pozitív tudományok tárják fel, és nincs szükség arra, hogy ezeket az összefüggéseket egy felettük álló, minden magába foglalni, teljes rendszerbe zártni törekvő különálló „filozófia” dolgozza ki spekulatív úton. Minden próbálkozás valamiféle spekulatív „természetfilozófia” vagy „társadalomfilozófia” visszaállítására, akkor, amikor a tudományok dialektikával telítődnek, amikor a különböző szintű elméleti általánosítások szükséglete behatol az egész tudományba — szükségképpen visszaesést jelent, és nemhogy elősegíti, hanem egyenesen nehezíti a konkrét kutatást és az új ismeretek tudományos-elméleti feldolgozását. Ezt a polgári filozófia mai irányzatai, egyes nagy természetudósok idealista filozófiai kísérletei éppúgy dokumentálják, mint a marxizmuson belül jelentkező tipikusan filozófiai jellegű spekulatív kísérletek, vagy egyfajta absztrakt-humanista „társadalomfilozófiával” való próbálkozás káros, a tudományos kutatást valójában gátló, sokszor bénító hatása.³⁵

3. Eközben, a pozitív tudományok fejlődésében és kölcsönhatásában, a valóság különböző területei dialektikájának feltárása alapján, a pozitív tudományok talaján megvalósul a világra vonatkozó ismereteink rendszeres összefoglalása, az általános összefüggések rendszeres, soha le nem záruló, szüntelenül kiegészülő, korrigálódó, továbbfejlődő összegezése. Valóban a tudomány által felhalmozott óriási tömegű ismeretanyag egyenesen megköveteli, hogy ezt

³⁴ Uo. 487.

³⁵ Figyelemre méltó, hogyan fogadja Lenin a pozitivistá-„félíg machista” Abel Rey elmékedését a „modern filozófia” feladatairól és jellegéről. Rey kiemeli a hipotézisalkotás elkülöníthetőségét a tudományok haladásában, és felteszi a kérdést: „Miért *ne lehetne a filozófia ugyanúgyen módon valamennyi tudományos ismeret általános szintézise* (kurzíválás Reytól), erőfeszítés arra, hogy az ismert alapján elképzeljük az ismeretlent abból a célból, hogy elősegítsük felfedezését . . .? A filozófia csak a hipotézis nagyobbfokú általánosságában különböznék a tudománytól; a filozófiai elmélet, az elszigetelt és igen körülhatárolt tények egy csoportjának elmélete helyett *a természeti tények összességének elmélete lenne*, XVIII. századi kifejezéssel élve, *a természet rendszere* vagy legalábbis közvetlen hozzájárulás egy effajta elmélethez.” (Ez utóbbiak Lenin aláhúzásai.) Lenin széljegyzetei: *fecsegő! bolondság!* (Lásd Lenin Művei, 38, Budapest 1961, 467.)

az anyagot minden területen szisztematikusan és rendszeresen, belső és külső összefüggései szerint rendezzék, és annak felismerése, hogy a természeti és társadalmi folyamatok összessége rendszeres összefüggésben áll, „arra ösztönzi a tudományt, hogy e rendszeres összefüggést mindenütt, a részletben is, az egészben is kimutassa”.³⁶ A tudományok mai fejlődése lehetővé és elkerülhetetlenné teszi a természet, a társadalom összefüggéseinek egy „áttekinthető képét megközelítően rendszeres formában” megalkotni.³⁷ Ezt a feladatot, ennek az összképnek a megalkotását korábban a „filozófia” teljesítette. De *most a filozófia spekulatív módszerét, a filozófia illuzórikus programját, az „abszolút” és „végleges” igazság elérését, felváltja a tudomány reális módszere és programja*: a valóság mind pontosabb, mind teljesebb objektív megismerése a pozitív tudományok útján, a tudomány eredményeinek rendszeres összegezése, a valóság összefüggéseinek szüntelen megújuló, különböző szinteken való összefoglalása. A tudományok fejlődése vasszükségyszerűséggel kitermeli az elméleti diszciplínák egész sorát; a tudomány rákényszerül az egyes szakterületek, tudománycsoportok, határterületek, ezek szélesebb, közös összefüggéseinek elméleti tanulmányozására, sőt arra, hogy rendszeresen összegezze a világra vonatkozó általános tudásunkat, amint azt az ilyen összefoglaló pozitív munkák számának gyarapodása a polgári irodalomban is jelzi. Akár akarjuk, akár nem, akár értjük, akár nem — ez az átalakulás utat tör magának, még ha zavarosan, sokszor áttekinthetetlen vagy megtévesztő formában is. A legáltalánosabb eredményeknek ez az összefoglalása („az elméleti általános következtetések”, „az elmélet területe” — „amit eddig filozófiának neveztek”³⁸) nem jelenti tehát a „tudományok tudományának” a továbbélését; az általános összefüggéseknek ez a tudományokban, a tudományok talaján történő összegezése *már semmiképp sem funkcionál „filozófiaként”,* nem erőszakolja rá magát a valóságra, a valóság kutatására, a megismerésre, a gondolkodásra, hanem valóban magukban a tudományokban igazolódik be és a tudományokban tevékenykedik. „Ezeknek az elvonatkoztatásoknak önmagukban, a valóságos történelemtől elválasztva, egyáltalán nincs értékük” — hangsúlyozza „A német ideológia”-ban Marx és Engels a történelemelmélettel kapcsolatosan. — „Csak arra szolgálhatnak, hogy a történeti anyag rendezését megkönnyítsék, egyes rétegeknek egymásutánját jelezzék. De semmiképpen sem adnak — a filozófia módjára — receptet vagy szkémát, amelyhez a történelmi korszakokat hozzá lehet nyesegetni.”³⁹

4. Az általános összefüggéseknek ez a rendszeres összefoglalása bizonyos értelemben egybeolvad a gondolkodás, a megismerés törvényeinek történelmi jellegű, történelmileg változó tudományával, a korunkban kiteljesedő dialektikával. Ti. a legáltalánosabb eredmények összefoglalása, a valóság összefüggéseinek átfogó képe —, nem más, mint a dialektika, a valóság dialektikájának a megközelítő összegezése. Ez nem más, mint a természet, a társadalom és a gondolkodás általános mozgási és fejlődési törvényeinek, minden mozgás legáltalánosabb törvényeinek, az egyetemes összefüggéseknek szüntelen továbbfejlődő tudománya.⁴⁰ A dialektika pedig, az általános összefüggéseknek ez a

³⁶ Vö. MEM 20, 343, 39.

³⁷ MEM 21, 283.

³⁸ MEM 20, 343.

³⁹ MEM 3, 25–26.

⁴⁰ Vö. MEM 20, 138, 323, 358, 534.; MEM 21, 280.

nyitott tudománya — Engels szavaival: a *szubjektív* dialektika, a dialektikus gondolkodás — csak reflexe, tükröződése, tükörképe a természetben mindenütt érvényesülő, az egész átfogó értelemben vett természetben uralkodó ún. objektív dialektikának.⁴¹ Amikor megállapítjuk, hogy az „önálló filozófia” helyére legfeljebb a legáltalánosabb eredmények összefoglalása lép, vagy hogy a filozófiából a gondolkodás törvényeinek a tana, a logika és a dialektika marad még fenn önállóan, „amennyiben egyáltalán megmarad” — bizonyos értelemben *ugyanazt* fejezzük ki. A spekulatív filozófiából „megmarad” az a feladat, hogy a világról való ismereteinket rendszeresen összegezzük, egy megközelítően átfogó világképben összefoglaljuk, egyre gazdagabban feltárjuk a valóság általános összefüggéseit, mozgási, fejlődési törvényszerűségeit, kidolgozzuk tehát — de most már a pozitív tudományok alapján, azoknak alárendelten, a különböző szinteken integrálódó tudomány elméleti munkájának folyamatában — a valóság „logikájának”, dialektikájának képét — és ezzel a *dialektikus gondolkodásmódot*, a *dialektikus logikát* (amely ilymódon elveszíti spekulatív, azaz „filozófiai” jellegét, és maga is a pozitív tudomány részévé, a pozitív tudománynak egy speciális ágává, általános integráló elméleti tudománnyá alakul át, miközben befejeződik a tudományok leszakadása a filozófiáról és beteljesedik a spekulatív filozófia „megszűnése”). A valóság dialektikájára vonatkozó tudományos ismeretek rendszeres összefoglalása annyi, mint a modern tudományos gondolkodás, a dialektikus gondolkodás törvényeinek a szüntelenül továbbhaladó kidolgozása.

5. A materialista dialektika mint elméleti tudomány és mint a gondolkodás történelmileg kialakult modern formájának tana ennek következtében *általános elméletként és módszerként funkcionál egyszerre*. A dialektikus materializmus — a tudomány eredményeinek a rendszeres általánosítása-összefoglalása, a valóság szüntelenül megújuló, gazdagodó, pontosabbá váló átfogó elméleti képe, a világ átfogó szemlélete — egyúttal a tudományos megismerés és a cselekvés általános módszereként működik. (A megismerés speciális törvényei, így az érzéki és a racionális tevékenység kölcsönös szerepe, az analízis és szintézis dialektikája, a gyakorlat kiinduló és ellenőrző szerepe, mint alapideterminánsok mindig jelen vannak, de tudatosulásuk esetén — és korunkban feltárul alapjában dialektikus jellegük, illetve a tudományok mai fejlődése alapján mechanizmusuk mindinkább dialektikussá válik — maguk is a megismerés speciális módszereként funkcionálnak.) A valóságról való mai tudásunknak, az általános összefüggéseknek ez a kiszűrése és összefoglalása maga adja a modern tudományos gondolkodás alapvető eszközeit, eljárásait. És ez a dialektikus gondolkodás orientálása a további kutatást, segíti a differenciálódás és integrálódás különböző fokain álló tudományokat a feltárt újabb ismeretanyag elemzésében, rendezésében, összegezésében; a tudományok új eredményeinek ez az általánosítása pedig maga is továbbfejleszti, konkretizálja, kijavítja és gazdagítja ezt a magában a tudományban tevékenykedő és realizálódó modern, dialektikus gondolkodást.⁴² A materialista dialektika mint általános elmélet és

⁴¹ Vö. MEM 20, 487.

⁴² Engels nyomatékka húzza alá, hogy „a gondolkodási törvények elmélete semmiképp sem egyszer s mindenkorra elintézett, örök igazság”, és hogy „a mai természettudomány számára ... éppen a dialektika ... a legfontosabb gondolkodási forma, mert egyedül ő nyújtja az analógiát és ezzel a magyarázati módszert a természetben előforduló fejlődési folyamatokhoz, a nagyban és egészben való összefüggésekhez, az egyik vizsgálati területről a másikra való átmenethez”. (MEM 20, 343.)

módszer — amint azt Marx és Engels ismételtelen aláhúzza — semmiképpen sem ad receptet, kész szkémát, amelyhez a valóságot hozzá kell idomítani: valóban csak arra szolgálhat, hogy a tudomány által felhalmozott anyag rendezését megkönnyítse, jelezze a dolgok ismereteink szerinti valószínű egymásutánját, kapcsolatait, összefüggéseit. A modern materializmus éppen azzal szakít a filozófiával, hogy felismeri: a dialektika nem arra szolgál, hogy ezeket a korábbi ismereteink alapján kiszűrt és a valóság összefüggéseit megközelítően visszatükröző általános törvényeket „belekonstruáljuk” a természetbe vagy a történelembe. A spekulatív filozófiától eltérően a dialektika funkciója semmiképp sem lehet többé az, hogy *deduktíve bebizonyítson* bármit is: a dialektikát magában a valóságban kell a pozitív tudománynak megtalálnia, feltárnia; legfeljebb támaszkodhat (és szükségképpen támaszkodnia kell) a már korábban szerzett és hozzávetőleg ellenőrzött ismeretekre, a már elvégzett (sohasem „abszolút” értékű) különböző szintű elméleti általánosításokra, mint kiindulópont, mint orientáló támpont, de nem engedheti meg magának, hogy az absztrakciókkal való operálással *helyettesítse* a konkrét kutatást.⁴³ Mindamellett a dialektikának, a dialektikus materializmusnak ez az orientáló, általános metodológiai szerepe roppant fontos eleme a tudományos megismerésnek, megkönnyíti a munkát, lerövidítheti az útkeresést, súlyos szemléleti-módszertani tévedéseket takaríthat meg.

A materialista dialektikának, a dialektikus gondolkodásnak erre a *kettős, de, egységes elméleti-módszertani funkciójára* utalnak nézetem szerint Lenin ismert megjegyzései. Amikor Lenin azt írja, hogy „a dialektika ... Marx felfogásában és Hegel szerint is, azt foglalja magában, amit ma ismeretelméletnek, gnoszeológiának neveznek, s ennek a maga tárgyát szintén történelmileg kell vizsgálnia, tanulmányozva és általánosítva a megismerés keletkezését és fejlődését, a *nem ismerésből a megismerésbe való átmenetet*”,⁴⁴ amikor megjegyzi, hogy a hegeli logika, Hegel dialektikája bizonyos értelemben „a gondolat történetének általánosítása”, hogy a logikában a gondolat története nagyjában és egészében egybeesik a gondolkodás törvényeivel; amikor megállapítja, hogy Marx „Tőké”-jében „alkalmazva van egy tudományra a logikája, dialektikája és ismeretelmélete a materializmusnak [nem kell 3 szó: ez egy és ugyanaz], amely átvett minden értékeset Hegeltől, és továbbfejlesztette ezt az értékeset”⁴⁵ — pontosan a dialektikának, a dialektikus gondolkodásnak, a dialektikus logikának az ismeretelméleti-módszertani funkciójáról beszél. Ebben a vonatkozásban a dialektika: *a gondolkodás formája*, a történelmileg kialakult modern dialektikus materialista gondolkodásmód, az emberi megismerés mai leghaladóbb formája. Ugyanakkor azonban Lenin — éppúgy mint Marx és Engels — természetesen a dialektika törvényeit elsődlegesen az *objektív világ törvényeinek* tekinti, olyan törvényeknek, amelyek a természet *összes* jelenségeiben és folyamataiban kimutathatók, „*beleértve* a szellemet és a társadalmat”; olyan törvényeknek, amelyek magát a megismerés folyamatát is áthatják, és amelyek a metafizikát felváltó dialektikus gondolkodásban tudatosulttá válnak, a megismerés modern alakjának, a modern dialektikus logikának felismert és tudatos formáivá válnak.⁴⁶ Az objektív dialektikának a

⁴³ Vö. MEM 3, 25–26.; MEM 20, 11, 131.

⁴⁴ Lenin Összes Művei, 26, Bp. 1971, 48.

⁴⁵ Lenin Művei, 38, 304, 305.

⁴⁶ Vö. „A dialektika kérdéséhez”; uo. 347–351. Lenin a hegeli dialektikát sem tekinti pusztán a gondolkodási törvények foglatának, a szubjektív dialektika kifejtésének.

feltárása és felismerése, az általános dialektikus világkép, a valóság összefüggéseinek az *elméleti* összefoglalása — ez funkcionál azután mint általános *metodológia*, mint a megismerés általános eszköze, mint szubjektív dialektika vagy dialektikus logika. Az objektív dialektikának ez a mind mélyebb feltárása, az így kibontakozó dialektikus felfogása a világnak: a kifejlődő dialektikus gondolkodás — a tudományos megismerés vezérfonalává, módszertani eszközévé válik.⁴⁷

Ilyen értelemben a dialektikus materializmus egésze — mint általános elmélet, mint az általános összefüggések átfogó tudománya, mint általános szemlélet — ismeretelméletként funkcionál, a megismerés eszköze. Amikor Lenin a filozófia vagy a modern materializmus lényegét nemegyszer az ismeretelmélettel azonosítja, ez — véleményem szerint — pontosan annak következménye, hogy őt az ismeretelméleti idealizmussal folytatott harcában a dialektikus materializmus mint általános ismeretelmélet, mint a megismerés általános metodológiája érdekelte elsősorban, és nem általános elmélet, világkép, világszemlélet minőségében.

Ez, valamint az a körülmény, hogy a tudományok rohamos fejlődése, a termelésben, a társadalom életében játszott szerepében végbemenő minőségi változás határozottan előtérbe helyezi az általános világszemlélet, az egyetemes összefüggések tudományának módszertani-ismeretelméleti funkcióját — időnként félreértésekre ad okot. Egyes kutatók hajlamosak a dialektikus materializmusban pusztán az ismeretelméleti-metodológiai oldalt látni, a dialektikus materializmust a *módszerre redukálni*, a módszert elszakítani az elmélettől, szembeállítani az elmélettel, amelyet banalitások szegényes gyűjteményének nyilvánítanak. Holott valójában a modern materializmus *egyszerre általános elmélet és módszer*, és csak azért és annyiban válhat a megismerés és a praxis vezérfonalává, metodológiai eszközévé, mert és amennyiben összegezését adja a világra vonatkozó ismereteinknek, a valóság feltárt összefüggéseinek, azaz: általános elméletét adja az objektív valóságnak (ahogyan egyébként minden egyes tudomány vagy tudománycsoport által felhalmozott és rendszerezett ismeretanyag, az általa levont elméleti következtetések maguk is közvetlen vezérfonallal, módszerül szolgálnak az adott kutatási területeken). Helyesen jegyzi meg Szigeti József a marxista módszert és a marxista elméletet szembeállító, a módszert végső soron egyedül értékesnek és értékállónak tartó koncepció kapcsán: „Módszer és elmélet kölcsönösen átmennek egymásba, a módszer az elmélet tételeiben konkretizálódik, az elmélet módszertani vezérfonallá válik a konkrét jelenségek kutatásában.” Az ellentétek „harcának” és

Marxhoz és Engelshez hasonlóan Lenin is elismeri, hogy a hegeli logika a természet és a társadalom összefüggéseinek is általánosítása. Az előbb idézett résznél kiemeli, hogy „Hegel dialektikája *ennyiben* a gondolat történetének általánosítása”. (304.)

⁴⁷ Ezt fejezi ki helyesen Rubinstein „Lét és tudat” c. munkájában, amikor megállapítja, hogy „a gondolkodást . . . a tárgy determinálja”, „a megismerési folyamatban a létnek mint a gondolat tárgyának logikája” átmege a gondolkodás struktúráját”. „. . . a gondolat tárgyának logikai struktúrája meghatározza a *gondolkodás* struktúráját, és ennek révén a *gondolatok* logikáját”. „A tudományos ismeretek rendszerében végbemenő történelmi fejlődés menete arra vezet, hogy egyre újabb logikai formák jutnak napvilágra, amelyek a tárgy természetének felelnek meg.” „Az emberi gondolkodás formálódását a tudományos ismeretek rendszerében kikristályosodott objektív logikai struktúra határozza meg elsődlegesen, nem pedig a logika szabályai. Ez utóbbiak, amelyekkel később ismerkedik meg az ember, arra való, hogy ellenőrizzék a gyakorlatot, s korrigálják, ha letér a helyes útról . . .” (56—57.)

egységének elve például módszertani, orientáló eszközül szolgál a társadalmi valóság konkrét kutatásában, de „ez a módszertani elv maga sem más, mint számtalan élettény legmagasabb fokú elméleti összefoglalása és általánosítása. Elmélet tehát maga is, amelyet éppen azért [alkalmazhatunk] módszertani vezérfonalként a történelmi valóság egyes jelenségeinek konkrét feltárásában, mert e valóság legmélyebb, legáltalánosabb fejlődéstörvényét tükrözi, ami nélkül az adott jelenség sajátos, különleges dialektikáját nem tudjuk megragadni. S ugyanez a helyzet az elmélet minden alkotórészével és tételével. Mind-mind módszertani vezérfonallá válik az egyes jelenségek konkrét kutatásában s a társadalom átalakítása nagy munkájának, gyakorlati teendőink megoldásában.”⁴⁸

*

Ez marad meg tehát a filozófiából: a valóságnak egy általános elmélete, a megismerésnek és a cselekvésnek egy általános módszere. *Az, ami „megmarad” ily módon igen lényeges.* Úgy hiszem már az előbbiekből is egyértelműen kitűnt, hogy — szemben a sűrűn hangoztatott aggályokkal — annak felismerése, hogy korunk forradalmi átalakulásaiban a filozófia „megszűnik”, és reális feladatai a „pozitív tudományokra” hárulnak át, egyáltalán nem jelent valamiféle pozitívizmusra való áttérést. A filozófia „végéről”, „feleslegessé és lehetetlenné” válásáról, formáját tekintve „megszűnéséről” és tartalmában való „megmaradásáról” szóló klasszikus megállapításokat *mindkét vonatkozásban komolyan kell vennünk*, tartalmukat jobban végig kellene gondolnunk és elméleti gyakorlatunkban következetesen alkalmaznunk.

Engels elemzése teljesen világos, és aktualitása csak kiteljesedett: a régi típusú *filozófiai spekuláció* korunkban szükségtelenné és *káros*sá vált, de ugyanakkor az *elméleti gondolkodás* jelentősége tovább *növekedett*, sőt a tudományosan megalapozott, reális talajon nyugvó elméleti munka a tudomány fejlődésének nélkülözhetetlen elemévé lett. A tudomány ma már nem kerülheti el az elméleti általánosítást — állapítja meg ismételten Engels. Az empirikus kutatások által felhalmozott ismeretanyag egyenesen megköveteli a rendszerezést, a belső összefüggések szerinti rendezését, és elkerülhetlenné teszi az egyes tudományos területek kölcsönös összefüggéseinek a feltárását is, azaz az *elméleti elemző és általánosító munkát*. *Az egyoldalú empirizmus*, a „pozitív tényeknél” való megragadás, az elméleti gondolkodás hiánya vagy mellőzése még arra is képtelenné teszi a tudományt, hogy a tényeket helyesen kövesse és ábrázolja. A kizárólagos empiria — mutatja ki Engels —, „amely a gondolkodást legfeljebb a matematikai számítás formájában engedi meg magának”, azt képzei, hogy csak tagadhatatlan tényekkel operál: valójában azonban egy sor hagyományos, örökölt képzettel, „elődei gondolkodásának nagyrészt elavult termékeivel” manipulál; mi több, miközben elutasítja az elméleti gondolkodást, mivel gondolkodás nélkül mégsem juthat előbbre és a gondolkodáshoz pedig gondolati meghatározásokra van szüksége, az elméleti kategóriákat látatlanban átveszi „a legrosszabb filozófiák legrosszabb vulgarizált maradványaiból” stb.⁴⁹

A pozitív tudomány tehát nem kerülheti el az elméleti általánosítást, és *egyáltalán nem mindegy, hogy az elméleti gondolkodás milyen eszközökkel rendelkezik és hogyan jut ezekhez*. A valóság összefüggéseinek megragadásához el lehet

⁴⁸ Szigeti József: Még egyszer a Lukács kérdésről; „Társadalmi Szemle”, 1957/7—8, 42.

⁴⁹ MEM 20, 13, 343, 404, 423, 486.

jutni úgy, hogy az embert a tudomány halmozódó tényei kényszerítik végül is rá: de „könnyebben jutunk el hozzá — mutat rá Engels —, ha a tények dialektikus jellegét a dialektikus gondolkodás törvényeinek tudatával közelítjük meg”. Az elméleti gondolkodás készségét tudatosan ki kell fejleszteni, ki kell képezni, ehhez pedig tanulmányozni kell az elméleti gondolkodás mai, modern, történelmileg kialakult formáját, a materialista dialektikát, a dialektikus materializmust. Engels a maga korában (és még később Lenin is, aki nem ismerhette „A természet dialektikájá”-t) eléggé természetesen a dialektika tanulmányozását és elsajátítását a filozófia történetének, és különösen a hegeli logika tanulmányozása útján látta megvalósíthatónak. *Ezért írja ismételten, hogy az elméleti készség „kiképzésére mindmostanáig nincs más eszköz, mint az eddigi filozófia tanulmányozása”, hogy az elméleti gondolkodás modern formájának, a dialektikus materializmusnak a kialakításához és kiképzéséhez természetszerűen a régi materializmus maradandó alapjaival együtt a filozófia, a természettudomány, a társadalmi gondolat kétezer éves fejlődése egész alapvető tartalmának az elsajátítása szükséges.*⁵⁰ Természetesen, amikor a modern, dialektikus materialista szemlélet kikovácsolódása fő vonalaiban már végbement, amikor (a mi körülményeink közt) a természettudomány és a társadalomtudomány egyre sokoldalúbban és szisztematikusan veszi fel magába a dialektikát, sajátítja el a filozófia hosszú fejlődésének legalapvetőbb pozitív eredményeit — „az egész filozófiai limlom” feleslegessé válik. Ekkor szabadulhat meg gyorsuló ütemben a tudomány „minden külön, kívül és felette álló” filozófiától, ahogyan ugyanebben a folyamatban meg kell szabadulnia az empirizmus korlátolt, elméletellenes gondolkodásmódjától is.⁵¹ Ekkor már — és ezek a feltételek a dialektikus materializmus sokoldalú kifejlődésével, a modern elméleti gondolkodásnak a különböző szintű tudományoktan való meggyökeredzésével jönnek létre — a materialista dialektika elsajátítása *közvetlenebb*, viszonylag egyszerűbb úton mehet végbe: a dialektikus gondolkodás törvényeihez egyre inkább modern formában, az idealista spekulatív konstrukción való nehézkes keresztüljáródás megtakarításával, a pozitív tudományok elméleti általánosításai, a valóság átfogó összefüggéseinek mind gazdagabb összefoglalásai, a dialektikus és a történelmi materializmus mélyülő összegezési útján juthatunk el.

Nem mintha a filozófia történetének, az elméleti gondolkodás korábbi formáinak tanulmányozása felesleges lenne a mi viszonyaink közt. *Egyfelől* a dialektikus materialista szemlélet jelenkori pozitív kidolgozásában, a tudományos ismeretek újabb és újabb összegezésében és általánosításában továbbra is jelentős szerepet játszik a filozófiai gondolat eddigi fejlődésének az elemzése. Hogy egy konkrét példára utaljak: az emberi pszichikum, a tudat problémájának materialista megközelítésénél is közvetlenül tapasztalhatjuk, milyen nélkülözhetetlen segítséget nyújt a materializmus történetének újabb feldolgozása a materializmus általános ontológiájának, monista szemlélete tényleges tartalmának, a szellemmel, a tudattal kapcsolatos alapvető álláspontjának, vagy az anyagfogalom történelmi tartalmának a megértése szempontjából. Hasonlóan továbbra is segíthet a dialektika történetéhez való ismételt visszatérés, különösen annak hegeli formájában, a többi közt a metafizikus elképzelések leküzdésében, a valóság dialektikájának, így — hogy az

⁵⁰ Uo. 13, 343, 135.

⁵¹ Uo. 486, 13.

iménti példánál maradjunk — a tudat és az anyag dialektikus viszonyának megértésében, a pszichikum mint meghatározott jelenség folyamat-természetének megértésében, a különböző szintű folyamatok kölcsönviszonyának elméleti értelmezésében stb. És természetesen, az elméleti gondolkodás története ezen első nagy szakaszának megismerése minden bizonnyal a későbbiek során is szerepet fog kapni a modern tudomány fejlődése által kifejlesztett általános elmélet és módszer, az emberi megismerés és gondolkodás korszerű formája tartalmának megértésében és elsajátításában.

Másfelől a filozófia történetének tanulmányozása segít a régi tévedések felújításának elkerülésében is. Ahogyan azt Engels 1878-ban megjegyezte: „az emberi gondolkodás történelmi fejlődésmenetével, a külső világ általános összefüggéseinek különböző időkben fellépett felfogásaival való ismeretség azért is szükséglet az elméleti természettudomány számára, mert mércét ad az e természettudomány által felállítandó elméletek számára. A filozófia történetével való ismeretség hiánya itt azonban elég gyakran és kirívóan kiütözközik. Olyan tételek, amelyeket a filozófiában századokkal azelőtt felállítottak, amelyeket elég gyakran filozófiailag már rég elintézték, teoretizáló természetkutatóknál elég gyakran lépnek fel vadonatúj bölcsesség gyanánt, sőt egy időre divattá is válnak.”⁵² Ennek veszélye különösképpen fennáll mindaddig, amíg az idealista, pozitivist, metafizikus spekulációnak megvannak a társadalmi forrásai. Ezért a filozófiatörténet ismeretének — és magának a modern materializmusnak is — igen *jelentős átmeneti funkciói* vannak. A dialektikus materializmusnak még hosszú időn át — Lucien Sève kifejezésével — „polemikus funkciói” lesznek, mindaddig, amíg az idealizmus különböző formái ténylegesen ki nem múlnak, hiszen bizonyos elemek az elméleti gondolkodás tévelygéseiben sokáig újjáéledhetnek. A modern materializmus további átmeneti feladata elősegíteni a pszichológiai tudományok és a társadalomtudományok tényleges önállósulását, végleges leszakadását a filozófiáról, előmozdítani a spekulatív filozófia, a „tudományok tudományának” végleges felszámolását.⁵³

Ilymódon a filozófia „megszűnésének” elismerése korántsem azonos az elméleti gondolkodás pozitivist elvetésével, vagy a pozitívizmus szisztematikus „filozófia-ellenességével”, bármilyen formában jelentkeznek is. Ellenkezőleg, a spekulatív filozófia bukását jelző modern materializmus, a dialektikus materialista gondolkodás pontosan a valóban tudományos, a tudományban élő és ható elméleti gondolkodás felülkerekedését, szerepének, hatalmának eddig ismeretlen és rohamos növekedését jelenti. A filozófia „megszűnése” — az elméleti gondolkodás spekulatív formájának felszámolását és egyúttal tudományos tartalmának „megőrzését” és minden irányú kiteljesedését jelenti.

*

Csak jelezném, hogy a spekulatív filozófia helyébe lépő általános tudományos elméletnek és módszernek a meghonosodása *korántsem egyszerű folyamat*. Mindenekelőtt azért nem, mert ez az átmenet a hosszantartó ideológiai osztályharc körülményei között valósulhat csupán meg, és függvénye a kapitalizmusból a kommunizmusba való forradalmi átmenet egészének. Ennek tudható be,

⁵² Uo. 343—344.

⁵³ Vö. Lucien Sève: „La philosophie française contemporaine”, Ed. Sociales, 1962, 333—334.

hogy az elvben már vereséget szenvedett filozófia szívósan tartja magát, újabb és újabb formákat produkál, a klasszikus spekulatív alakzatoktól a pozitivizmus különböző válfajaig, és hogy magát a dialektikus materializmust is egyre-másra fenyegeti a veszély, hogy ismét „filozófiát” csinálnak belőle. A marxisták között általánosan elfogadott ugyan az az álláspont, hogy a dialektikus materializmus vagy a „marxista filozófia” szakítást jelent a „rég” filozófiával, a tudományokra támaszkodik, annak eredményeivel tovább fejlődik, nem „lezárt” rendszer stb. — mégis lépten-nyomon találkozunk a „marxista filozófiának” mint valamiféle „külön” „tudományok-tudománya-nak” a felfogásával. Eltompítják Marx és Engels megállapításait a filozófia megszűnéséről, megállnak félúton, azt állítják, hogy a marxizmus „a hagyományos értelemben vett filozófia végét jelzi”, de egyáltalán nem az általában vett filozófiáét: a marxizmus a filozófia csupán egy történelmi szakaszának a lezárását jelezné, és egyben egy új szakasznak a nyitánya, „amelynek során a filozófia nemhogy elhalna, hanem új formában még nagyobb intellektuális szerepet van hivatva játszani” stb.⁵⁴ „A” filozófiáról mint „filozófiai tudományok rendszeréről” beszélnek, amelybe a korábbi hagyományokhoz hasonlóan besorolják a dialektikus materializmus és a történelmi materializmus mellé — amelyet gyakran „természetfilozófiaként”, ill. „történetfilozófiaként” emlegetnek és értelmeznek — a logikát, az ismeretelméletet, a tudományelméletet, az etikát, esztétikát, néha még a pszichológiát vagy a szociológiát is stb. (Holott a dolgokat objektíven tekintve, egyfelől a legáltalánosabb összefüggések tudományáról, a dialektikus materializmusról mint általános elmélet-ről és módszerről, átfogó világszemléletről beszélhetünk, amely sohasem lezárt és sohasem „abszolút” összegezése a tudomány eredményeinek, és mint a kutatás általános metodológiája nem több az általános összefüggések megközelítően helyes jelzésénél. Másfelől a társadalomtudományok általános elméletéről és módszeréről szólhatunk, az ún. történelmi materializmusról, amelyet magát is áthat a dialektikus materializmus, de amely különbözik tőle és specifikus metodológiai funkciót tölt be. Ami pedig a logikát, ismeretelméletet, etikát, esztétikát, és még világosabban a szociológiát vagy a pszichológiát illeti, ezek ma már az önállósulás útján álló, vagy már önállósult szaktudományok, amelyek mint minden speciális diszciplína összefüggésben, kölcsönhatásban állnak a valóság átfogó szemléletét adó általános tudománnyal, illetve az általános társadalomelmélettel, mint általános elméleti-metodológiai alapjukkal, és természetszerűen kifejlesztik a maguk szűkebb elméleti ágait, összegezéseiket is.⁵⁵) A „marxista filozófiát” nemegyszer gyakorlatilag továbbra is spekulatív módon alkalmazzák, abszolutizált tételeiből próbálják „levezetni”

⁵⁴ Vö. pl. L. Sève, i. m. 332. Megjegyezni szeretném, hogy természetesen nem pusztán terminológiai problémáról van szó. A „filozófia” terminusához való általános visszatérés csak jelzi az itt utalásszerűen felsorolt tartalmi problémák valóban tömeges jelentkezését.

⁵⁵ „A” filozófia mint „különös” tudományok-tudománya képzetéhez való ragaszkodás időnként sivár vitákat szül például a történelmi materializmus „filozófiai” vagy „nem-filozófiai” jellegével kapcsolatban. Holott, ha tartalmilag komolyan vesszük a filozófia „megszűnését”, az ilyesfajta nehézségek maguktól megszűnnek. Itt nem „a filozófiáról” kell beszelnünk valamiféle homályos általánosságban, hanem a társadalomelméletről, amely maga is (mint minden tudomány) kölcsönhatásban áll a legáltalánosabb összefüggések elméletével, de amely maga is általános elméleti-módszertani eszközüll szolgál a konkrét társadalmi-történelmi kutatásokban. A materialista történetfelfogás maga is „mindenekelőtt útmutató a tanulmányhoz, nem pedig a konstruálás emeltyűje, mint a hegelizmus”. (Lásd Engels levelét Schmidthez, 1890. aug. 5.)

a valóság összefüggéseit, és amikor a valóság ellentmond bizonyos (ráadásul esetleg hamisan is értelmezett) tételeknek, inkább a tényeket vetik el, semhogy a tételeket vagy azok értelmezését vetnék a gyakorlat ismételt ellenőrzése alá.

Rengeteg tényre, példára hivatkozhatnánk. Nemcsak a korábbi dogmatizmus oly jellegzetes eljárására vagy a különféle árnyalatú revizionizmusok spekulatív gyakorlatára. A régi típusú „filozófia” kísért például a tudat bennünket érdeklő kérdésében is. Egyesek a dialektikus materializmus bizonyos tételeit abszolutizálják, azt az ismeretelméleti elvet, amely a tudat másodlagosságát fogalmazza meg, rákényszerítik a tudat, a pszichikum problémájának minden vonatkozására, nem törődve a sokasodó tényekkel, amelyek sürgetik a tudat objektív szerepének teljes elismerését. Mások a tudat ontológiai szerepét elismerve, az emberi tudatnak egy misztifikált filozófiai koncepcióját újítták fel. A munka, az emberi alapvető tevékenység központi elemévé nem a munka eszközét, az eszközhasználatot, hanem a céltudatot teszik, és a feltételeitől megszabadított, legfeljebb a természet objektív törvényszerűségei által korlátozott „öntevékeny” emberi tudatból vezetik le az emberi tevékenység által létrehozott társadalmi valóságot. Spekulatív tételtől hajtva mellőzik a tudomány korszerű eredményeit, szem elől tévesztik az emberi tudat kialakulásának, a „céltudat” működésének fő vonalaiban már feltárt objektív, meghatározó feltételeit; az emberi tudat kizárólagos sajátosságának kiemelése érdekében azt állítják — szemben a valóság minden folyamatában feltárt visszacsatolási mechanizmuson alapuló objektív célszerűség tényével —, hogy az emberi gyakorlaton kívül nincs teleológiai folyamat, hogy „minden teleológiai folyamat célkitűzést és egy célkitűző tudatot is tartalmaz”. Azt állítják — semmibe véve a pszichikumnak az élettevékenység egészétől való elválaszthatatlanságát, a feltételes reflextevékenység biológiai funkcióját feltáró szaktudományi eredményeket —, hogy az állati tudat, szemben az emberével, a szerves létnek csupán „epifenomenonja” stb.

Spekulatív filozófiai módszerek jelentkeznek a pszichológia közvetlenebb elméleti kérdéseinek megközelítésében is, így a személyiségelmélet megalkotására irányuló egyes hazai és külföldi kísérletekben. Lucien Sève például — akinek komoly érdemei vannak a mai francia filozófia kritikai elemzésében — alapjában deduktív módon, a történelmi materializmus tételeiből, a „tudományos humanizmusból” vagy „tudományos antropológiából” próbálja *levezetni* a személyiségpszichológiát, és ennek eredményeképpen lényegében elveti az egész kísérleti pszichológiát, és — sok igen pozitív elméleti megfontolás mellett — arra a következtetésre jut, hogy „igenis létezik egy szerves test nélküli pszichikum”, amennyiben „a pszichikum valóságos határai messze túlterjednek az élő szervezet határain”, és hogy ez — vagyis az a tény, hogy „a személyiséget alkotó viszonyok dinamikája ... nem vezethető vissza a viszonyok fiziológiai hordozójára” — lenne a „lélek immaterialitása” tételének „racionális magva” stb.⁵⁶

⁵⁶ Lásd Lucien Sève: „Marxizmus és személyiségelmélet”, Budapest 1971; vö. pl. 263–272. Nézetem szerint J. — F. Le Ny kritikája (*Une autre science psychologique? ... „La Pensée”*, No, 147, 1969. okt.) alapjában jogosult, amikor szóvá teszi Sève tisztán deduktív eljárását, a tudományos pszichológia eddigi eredményeinek, a pszichikai folyamatok idegfiziológiai alapjának semmibebevését. Le Ny élesen bírálja a „marxista spekulációnak” ezt a megnyilvánulását, és kifejti: „A tudományos pszichológia ... célja a pszichikum tanulmányozása, ahogyan ön maga adódik, minden külső hozzátétel nélkül. A humanizmus kifejtését előfeltételként állítani tanulmányozásához teljesen idegen az

Nemritkán használják egyes társadalmi-történelmi összefüggések elemzésénél a történelmi materializmust „a konstruálás emeltyűjeként, mint a hegelizmust”, „frázisként”, amely ma is sokak kezében — Engels továbbra is időszerű szavaival — csak arra jó, hogy viszonylag hiányos történelmi ismereteiket minél előbb elmés rendszerekbe összeszerkesszék, vagy a tényeket egyes dogmává tett tételekhez hozzáidomítsák.⁵⁷ Kifejezetten spekulatív beállítottság jellemzi azokat a törekvéseket, amelyek nyíltan elutasítják a filozófia „végéről” szóló megállapításokat, Engelst pozitívizmussal, „szcientizmussal” vádolják, a marxizmusból valamiféle „antropológiát” vagy „társadalomfilozófiát” csinálnak, amelynek fennlen tagadják tudomány-jellegét (nem tudomány, hanem csupán ideológia, amelynek lényege társadalmi hatékonyságában rejlik, és amely természetszerűen annyi irányzatban jelentkezik, ahány a marxizmusra apelláló reális mozgalom kerül a felszínre stb.). A „filozófiai antropológia”, a „társadalomontológia” az ember szabad alkotó energiáinak, szabad választásának stb. spekulatív elveit rákényszeríteni igyekszik a különböző társadalmi jelenségek és folyamatok értelmezésére, kezében az elmélet nem a pozitív kutatás metodológiai eszközévé lesz, hanem a reális összefüggések tényleges feltárását végső soron akadályozó konstrukcióvá, „filozófiává”, amely a konkrét valóság konkrét kutatásának fáradtságos, de ma már elkerülhetetlen és lehetséges munkáját az összefüggések kiagyaltásával cseréli fel.⁵⁸

Marx és Engels már „A német ideológia”-ban világosan felismerték, hogy „a tudatról szóló frázisok végükhöz érnek, helyükre valódi tudásnak kell lépnie”, hogy mihelyt a valóságos életfolyamatok, társadalmi folyamatok ábrázolásához fogunk, mihelyt áttérünk a „valódi, pozitív tudományra”, végéhez ér ez a spekuláció, „az önálló filozófia elveszíti létezési közegét”.⁵⁹ És mégis, a filozófiai spekuláció szüntelenül újjáéled még napjainkban, a marxizmuson belül is. A spekulatív eljárásnak ez a reprodukálódása a marxizmuson belül — amely tudatosan és következetesen tűzi ki minden filozófiai

6 eljárásától.” Le Ny jellemzése szerint Sève „kísérlete annyi mint az igazi, tévedésekkel, melléfogásokkal, lassúsággal terhelt igazi kutatás helyettesítése valamiféle szintézis álomképével, amely megelőzné a konkrét vizsgálatot, és közvetlenül Marx írásai alapján megadná, ha nem is minden részletében, de legalábbis alapvető vonásaiban a személyiség elméletét vagy „igazi” tudományát”. — Hasonló problémák foglalkoztatják Vereckei Lajost „A lenini visszatükrözési elmélet és a modern neurofiziológia” („Magyar Filozófiai Szemle”, 1968/5) c. cikkében, amelyben a többi közt rámutat arra, hogy a vulgáris redukcionizmustól való félelem miatt sokan teljesen elhanyagolják az alkalmazkodás alapjául szolgáló biológiai mechanizmusokat. Ezzel kapcsolatosan jegyzi meg: „... a megismerés különböző és nehéz kérdéseire alkotó módon a filozófia is mindig csak a tények tömegének legszigorúbb és legkövetkezetesebb ismeretében járulhat hozzá”, ez pedig a „filozófustól” megköveteli a tudományos gyakorlat közvetlenebb ismeretét és konkrét szak-tudományos tapasztalattal való rendelkezést is.

⁵⁷ Vö. Engels levele Schmidthez, 1890. aug. 5.

⁵⁸ Vö. pl. Márkus György: „Marxizmus és antropológia”, Akadémiai kiadó, 1966; Márkus György: Víták és irányzatok a marxista filozófiában; „Kortárs”, 1968/7.; Vajda Mihály: Objektív természetkép és társadalmi praxis; „Magyar Filozófiai Szemle”, 1967/2. stb. — Érdemes megjegyezni, hogy ez a marxista igénnyel jelentkező „társadalomfilozófia” programszerűen illetéktelennek minősíti önmagát a természettudományok *tartalmát* illetően, tagadja a dialektikus materializmus összegező, általánosító funkcióját, elméleti-módszertani szerepét, a dialektika törvényeit „trivialitásoknak” minősíti, és ezzel — miközben a társadalmi jelenségek értelmezésére rákényszeríteni igyekszik tipikus filozófikus-spekulatív elveket — a természettudományos terepet a leglaposabb pozitívizmusnak engedi át.

⁵⁹ MEM 3, 25.

spekuláció felszámolását — az átmeneti korszak körülményeiből teljesen érthető. A dialektikus materialista szemlélet átmeneti funkciói, az osztályharc ideológiai-filozófiai formáinak hatása, az a tény, hogy az ideologikus probléma-felvetések rákényszerítik magukat újból és újból magára a modern materializmusra — mindez szükségképpen a spekulatív eljárások reprodukálása irányába hat az elvileg a spekuláció tagadását jelentő új világnézet keretei között is. A modern tudományos szemlélet teljes kibontakozását és megszilárdulását az is nehezíti, hogy az valóban nemcsak a régi filozófia „megszüntése”, hanem egyúttal „folytatása” is; hogy a visszatérés a materialista szemlélet lényegéhez nem úgy történik, hogy az idealista világszemlélet egész gondolati tartalmát egyszerűen elvetjük, hanem úgy, hogy meg kell adni annak érdemi kritikáját, ki kell hámozni „a maga idejében és magában a fejlődés menetében elkerülhetetlen idealista formán belül nyert eredményeket ebből a mulandó formából”.⁶⁰ De bármennyire is *megértjük* a filozófiai forma újratermelődésének okait abban a folyamatban, amely végül is elvezet annak teljes „elhalásához” — a megújuló spekulatív törekvéseket *nem fogadhatjuk el*, következetesen harcolni kell ellenük, elő kell segíteni a materialista szemlélet, a dialektikus gondolkodásmód behatolását, szerves beépülését a pozitív tudományokba, az általános szemlélet és módszer szüntelen továbbfejlődését, gazdagodását, korrekcióját a tudományok eredményei alapján. Azon kell munkálkodnunk, hogy utat engedjünk az átalakulás fő tendenciájának: a dialektikus materialista szemlélet és a szaktudományok kölcsönös egymásba-hatolásának, a különböző szintű elméleti-metodológiai összegeзések fejlődésének. A pozitív tudományos munka előtérbe kerülése jellemzi egyre inkább a szocializmus, a kommunizmus útján haladó országok szellemi életét, és ennek megfelelően a dialektikus materializmus tartós pozitív tudományos funkciója lép perspektivikusan az első helyre, míg világnézeti harci-kritikai úttisztító szerepe idővel veszít jelentőségéből. Világosan utalnak erre az utóbbi évtizedek magasszintű pozitív elméleti-módszertani összefoglalásai, amelyek egyes tudományok vagy tudománycsoportok általános elméleti-metodológiai problémáival kapcsolatosan születtek.

⁶⁰ Vö. MEM 20, 476.